

Ольга Плахотнік,
Володимир Вербицький

ТЕНДЕНЦІ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ЕКОЛОГО-НАТУРАЛІСТИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Метою нашої статті було вивчення питання розвитку теорії і практики політехнічної освіти, та трудового виховання учнівської молоді у 20-30 роки минулого століття. У цей період розвитку школи перед нею ставилось завдання поєднувати навчання і виховання молоді з формуванням у них практичних умінь і навичок почуття відповідальності та вирішення питань професійної спрямованості. П.П. Блонський підкреслював, що школа повинна вивчати життя з природничо-наукового, соціально-економічного та побутового боку [1, 316-317]. А розвиток економіки радянського суспільства вимагав підвищення продуктивності сільськогосподарського виробництва і тому в матеріалах VIII з'їзду РКП(б) (березень 1919 р.) підкреслюється, що в план просвітницької діяльності в селі повинні входити загальна освіта; агрокультурна освіта [11, 81]. І далі «... не повинно бути шкіл, курсів, будь-якої просвітницької діяльності на селі, без принципу поєднання навчання з виробничою працею» [11, 83]. Школа повинна була стати пропагандистом передових ідей землеробства. Перші гуртки юннатів створювались в окремих школах, на базі сільськогосподарських станцій ще в 20-ті роки. На заняттях гуртківці вивчали овочівництво, рослинництво, вирощували кормові і декоративні рослини, пізнавали природу. Якщо брати до уваги те, що на початку 20-х років в Україні на сільську школу припадало 90 % всієї шкільної сітки і навчалось у ній 80 % всіх учнів [17, 30], то зрозумілою стає постанова всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету (ВЦВК) від 12 жовтня 1924 р., що слід «черговим завданням вважати постійне і систематичне проведення в трудових школах в містах – індустріального, а на селі – сільськогосподарського ухилу в навчанні [7, 269]. Ставиться вимога, щоб кожна семирічка на селі мала ділянку землі, знаряддя праці, тварин, щоб планувала свою роботу, згідно завдань економічного та культурного розвитку села; вирощувала сортове насіння, проводила сільськогосподарські досліди, і тим самим сприяла утвердженню нових способів ведення сільського господарства.[6, 36-40].

Так, Ольшанська школа на харківщині здійснювала позашкільну діяльність шляхом землевпорядкування свого села: учні підраховували, що всього в селі 7 тисяч десятин землі. На кожні господарства припадало по 3 десятини. Дослідження, здійснені учнями, засвідчили, що сільське господарство ведеться нерентабельно в умовах трипілля і довели необхідність обробітку землі при багатопіллі. Під керівництвом науково-дослідної станції учні на пришкільній ділянці організували зразкові для села сівозміни [18, 18-19].

У 1925 р. Наркомпрос УРСР прийняв рішення про агрономізацію трудових семиліток на селі, що спонукало до урізноманітнення позакласних та

позашкільних форм роботи. Популярними в цей період були школи сільської молоді, котрі існували в системі соціального виховання, як «допоміжні, додаткові» позашкільні форми навчання для молоді. У рішеннях XIV з'їзду ВКП(б) (1925 р.) відмічалось «... школи сільської молоді ... будуть ініціативно брати участь у культурно-економічному перетворенні, пропагуючи та організовуючи одночасно кооперативні об'єднання» [10, 292].

У липні 1928 р. Політбюро ЦК КП(б) України обговорює питання і приймає Постанову про стан і перспективи загального навчання, в якій ставляться вимоги наблизити школу до умов і потреб трудового життя, сприяти розвитку гуртків юних натуралістів. У 1930 році в Україні налічувалося 100 шкіл сільської молоді, де навчалось 4 тисячі підлітків 14-16 літнього віку [9-а].

Позашкільна діяльність шкіл сільської молоді полягала у налагодженні тісних контактів з артільними господарствами, у проведенні агрокультурної роботи серед населення [9-б]. Архівні дані свідчать, що Велико-Половецька школа сільської молоді Білоцерківського повіту у 1927 році організувала сільськогосподарську виставку «День урожаю». У 1928 році на виставці вже було 65 експонатів. Школа демонструвала свої досягнення протягом трьох років, пропагуючи колективні форми ведення господарства та спрямовуючи свою діяльність на формування профорієнтації на сільськогосподарську працю [9-в].

Особливою сторінкою вписується в історію розвитку позашкільної освіти організація Київської дитячої біологічної станції за поданням бюро Комдитруху Київського губкому ЛКСМУ у 1925 році, а в 1926 році вона переіменовується на Центральну дослідно-педагогічну агробіостанцію як методичний центр натуралістичної роботи в республіці. Цей період характеризується створенням широкого спектру учнівських гуртків про що свідчить прийняття ряду постанов, протоколів засідань комісій профосвіти, секцій народної освіти Київської міськради.

Навчальні програми та методи навчання у школі були спрямовані на комплексність та концентризм, на вивчення рідного краю [8, 67]. Відповідно цьому програми передбачали проектні завдання. визначалась головна мета. Наприклад: взяти активну участь у весняній посівній компанії, та підготовці до збору урожаю. Відповідно до мети проектні завдання передбачали форми позашкільної роботи, зокрема, організовували свята першої борозни, виставки досягнень колгоспів, організацію виступів проти кулацької агітації та інше. Весь педагогічний процес перебудовувався відповідно завданням соціалістичного будівництва, тому комплексні програми передбачали вивчення основ наук через безпосередню участь учнів у виробництві та промисловості. Так, до програми з біології, на відміну від попередніх програм вводиться систематичний курс природознавства за логічною послідовністю ботаніка (5-6 кл.), зоологія (7-8 кл.), анатомія і фізіологія людини (8 кл.) та основи еволюційної теорії (9-10 кл.). Вказується на необхідність лабораторних і практичних занять, екскурсій, виготовлення гербаріїв тощо, ставляться вимоги до роз'яснення учням наукових основ підвищення продуктивності рослин і тварин, органічно поєднувати працю школярів на виробництві і дослідницьку роботу з теоретичним засвоєнням наукових знань [9-г]. У програмі підкреслюється, що випускники політехнічної школи мають орієнтуватися у найголовніших галузях

виробництва, серед яких сільському господарству належить важливе місце. На таких же принципах склалися програми з хімії [14, 3-6] із інших предметів. У позашкільну роботу широко вводяться експеримент, лабораторні і практичні роботи, удосконалюється обладнання хімічних кабінетів, звертається увага на виготовлення навчальних приладів самими учнями [14, 3-6]. Нові програми сприяли науковій розробці програмно-методичних документів, політехнізації навчання. Удосконаленню навчальних програм сприяла їх уніфікація Наркомпросом РРФСР і УРСР у 1933 році. До програми вносилися суттєві зміни, зокрема, розподіл матеріалу за роками навчання, визначалася коло наукових знань, оскільки програма ще не забезпечувала систематичного вивчення основ наук, і повністю не вирішувала задачі «...підготовки для технікумів і вищої школи грамотних людей, які добре володіють основами наук: фізикою, хімією, біологією, математикою і т.д.» [15, 3-4]. Відповідно програмі з біології в школах вводиться новий курс основи агрономії. Вивчення цього курсу розглядається у зв'язку з механізацією і електрифікацією сільського господарства [16, 23-32].

Таким чином, сільська школа мала єдиний зміст навчання. Різні ж назви (школи з сільськогосподарським ухилом, агрономізовані семирічки, школи сільської молоді, політехнічної школи колгоспної молоді) зумовлювались специфічними завданнями підготовки учнів до практичної трудової діяльності однак вважалось, що сільська школа не забезпечувала на той момент грамотного поповнення для технікумів і вузів. Тому ЦК ВКП(б) та Рада Народних Комісарів СРСР (1934 р.) прийняли постанову «Про структуру початкової і середньої школи в СРСР», згідно якої встановлювалась єдина структура загальноосвітньої школи для міста і села. Сільські школярі отримували дані про промисловість, а міські – про основи сільського господарства. При школах створювались методичні кабінети для надання допомоги вчителям у викладанні основ дисциплін та позашкільної роботи з учнями.

У 30-ті роки почали створюватись перші дитячі технічні та сільськогосподарські станції у містах – Харкові, Одесі, Дніпропетровську, Києві, які провадили велику роботу із залучення школярів до практичної сільськогосподарської праці на колгоспних ланах, присадибних і пришкільних ділянках і в близькому доквіллі. У цей час в Україні працює 675 гуртків юннатів, у яких навчається і займається корисними справами майже 17 тисяч дітей. Функціонує вісім станцій юннатів.

На I Всеукраїнському зльоті юних піонерів (1929 рік) було висвітлено підсумки роботи юних натуралістів. На зльоті відзначалося, що юннати республіки упродовж семи років заклали 8500 зразкових городів, знищили майже 2 млн ховрахів та інших гризунів на полях колгоспів, посадили близько 1250 дерев, розвісили понад 125 тисяч гніздівель для птахів [2, 15]. Але, починаючи з 1937 року в діяльності школи почав переважати курс на суто «академічне» навчання, на відмову від участі школярів у виробництві, яке, ніби, являлося причиною низької якості їх знань. Наркомпрос УРСР наказом від 23 лютого 1937 року відмінив викладання праці в школі республіки, виключив з навчального плану заняття в майстернях і на шкільних навчально-дослідних

ділянках [3, 79]. Це рішення мотивувалося тим, що шкільні майстерні обладнані примітивно і в них прививаються неправильні уявлення про сучасне індустріальне виробництво. В дійсності так і було, та відміна трудового навчання все ж було помилкою. Однак передова педагогічна громадськість постійно прививала учням кращі традиції трудового виховання – як в школі, так і в позашкільних дитячих закладах. Широку роботу серед учнів проводить центральна педагогічна агробіостанція Наркомпросу УРСР. Особлива увага приділяється більш глибокому змісту зв'язків передових шкіл і гуртків юних натуралістів – мічурінців з науково-дослідними установами. Сотні тисяч піонерів і школярів були охоплені конкурсами, мічурінськими походами під девізом: «Перетворимо нашу країну в квітучий сад». Ці заходи мали велике навчально-виховне і практичне значення. І хоч уроки праці не проводились, все ж навчальні програми того періоду мали багато цінного матеріалу – як в плані підвищення якості знань, так і в плані позашкільної роботи. Програма з біології (1938-39 рр.) наприклад, передбачала більш глибокі знання учнів з морфології, систематики рослин і тварин, організацію спостережень і експериментів над рослинами, систематичне використання учнями теоретичних знань на практиці. Школярі проводять досліди на навчально-дослідних ділянках, висаджують сади, вивчають агротехніку садівництва, випробують на ділянках і рекомендують колгоспам високоврожайні сорти культурних рослин.

У цей період активізувалася діяльність гуртків юннатів: спільно з ученими і фахівцями сільського господарства проводилася значна робота в хатах-лабораторіях, здійснювалось шефство над молодняком сільськогосподарських тварин, у центрі уваги – питання охорони природи, насадження садів, лісу та ін. За досягнуті успіхи кращих було нагороджено медаллю «За трудову доблесть», відзначено Почесними грамотами Міністерства освіти України.

Творча робота гуртків юннатів була перервана підступним нападом фашистської Німеччини в 1941 р. Після визволення території від фашистських загарбників у 1943-му – на початку 1944 р. Центральна дослідно-педагогічна агростанція відновила свою діяльність, почали працювати також деякі обласні станції. Наприкінці війни і в перші післявоєнні роки юннати та учнівська молодь включились у вирощування кок-сагізу – цінної каучуконосної культури, яка мала на той час велике стратегічне значення. Кожна школа взяла зобов'язання виростити кок-сагіз на площі 0,1 га. Водночас юннати займались озелененням міст і сіл, упорядкуванням пам'ятників та могил воїнів (на заклик харківських юннатів «На місці знищеного дерева — посади десять молодих саджанців»). Починаючи з середини 40-х років, були поширені учнівські ланки високих врожаїв, які брали свій початок ще з 20-х років. Ці ланки прикріплялися до колгоспних бригад [9-д] і створювалися з урахуванням навчальних і професійних інтересів учнів, їх завданням було психологічно, теоретично і практично готувати школярів до праці у сільському господарстві.

У період 1945-1950 рр. подальшого розвитку набуло навчальне дослідництво. У прагненні допомогти народному господарству України докладається багато зусиль на відновлення садівництва [2, 15]. У 1948 році учнівських ланок, наприклад, у школах Полтавської області нараховувалось 16,

Вінницькій – 18, Одеській – 82 [9-о] і т.д. Одна з перших ланок була створена у Міщуриноріжській середній школі. Працювала вона під керівництвом відомого всій країні кукурудзвода, Героя Соціалістичної Праці Марка Озерного, юних послідовників якого називали «озернятами». Вони досягли значних дослідницьких і практичних результатів – зібрали по 170-180 і більше центнерів кукурудзи з гектара [9-к], вирощували високоврожайні культури і передавали їх у насінневий фонд колгоспів.

Нормативно-правове забезпечення процесу діяльності позашкільних закладів у цей час регламентується Постановою ЦК КП(б)У «Про заходи до поліпшення позашкільної роботи з дітьми» від 22 листопада 1946 року. У ній підкреслювалась необхідність поширення при школах і позашкільних закладах учнівських гуртків: предметних, натуралістичних екскурсійних [5].

Досліди в кабінетах біології і на пришкільних ділянках, які після успішного закінчення переносились на колгоспне поле, практична участь у виконанні виробничих планів колгоспів і радгоспів міцно поєднали інтереси і життєві плани шкільної молоді з життям рідних колгоспів, готувати їх до сільськогосподарської праці. Перед школою постає актуальне завдання: використовувати виробниче оточення з метою укріплення зв'язку навчання з життям. Вводиться зимова виробнича сільськогосподарська практика учнів – у радгоспному інкубаторі, на кормоблоці, контрольно-насінневій станції, проводяться уроки біології в шкільних, колгоспних і радгоспних теплицях, в школі вводяться практики з біології, фізики, ставиться завдання дати учням професійні знання з агротехніки, зоотехніки [12, 29-30].

Приймається рішення про забезпечення необхідним обладнанням навчальних майстерень при восьмирічних школах, об'єднувати трудове політехнічне навчання з широким залученням школярів в доступні їх віку форми суспільної корисної праці. Основною формою організації виробництва у позакласній та позашкільній роботі стають учнівські виробничі бригади, прототипами яких були бригади 30-х років. Через кілька років (у 1959-60 навчальному році) у школах УРСР нараховувалось 4809 бригад сільськогосподарського профілю, в них працювало 303 тис. школярів, за бригадами було закріплено 173 тис. га землі [9-л].

XXIII з'їзд КПРС (березень-квітень 1966 року) передбачає подальший розвиток народної освіти, підвищення загальноосвітнього рівня населення і якості підготовки кадрів. У зв'язку з цим трудова підготовка учнів була спрямована на вивчення трудових професій. Так, 69,4 % дев'ятикласників шкіл республіки вивчали основи промислового виробництва, останні – сільськогосподарські [9-м]. У цей час було прийнято спеціальну постанову «Про заходи подальшого покращення роботи середньої загальноосвітньої школи» (1966 р.). У постанові ставилися наступні вимоги до школи: «завершити у 1970 році перехід в країні до загальної середньої освіти; здійснити перехід середньої загальної школи на нові навчальні плани, програми і підручники; ввести, починаючи з 7 класу факультативні заняття з метою поглиблення знань з природничих і гуманітарних наук, розвитку інтересів, здібностей, формування профорієнтації і вибору професії. У постанові наголошується на необхідність систематично проводити профорієнтацію

школярів шляхом ознайомлення їх з різними галузями народного господарства і культури, підприємствами, колгоспами, радгоспами і установами, з найбільш поширеними професіями. Відповідно постанові з метою координації прагнень шкіл, різних організацій і установ по формуванню профорієнтації учнівської молоді створюється при Міністерстві освіти, обласних, міських і районних відділах народної освіти, міжвідомчі ради профорієнтації за участю представників суспільних організацій. Розробляються положення про табори праці і відпочинку старшокласників, про кабінети профорієнтація при школах, «Положення» про учнівські виробничі бригади в колгоспі і т.д. [12, 195].

Аналіз історичних та соціально-педагогічних умов розвитку позашкільної системи освіти виховання в Україні у радянський час дає підстави зробити висновок, що позашкільні форми роботи спрямовуються на формування профорієнтації учнів на сільськогосподарські професії. У сільській школі це здійснюється таким чином: в процесі вивчення основ наук, факультативних занять; в системі трудового навчання; в процесі суспільно корисної виробничої праці; в учнівських виробничих бригадах; у літніх таборах праці та відпочинку; у шкільних лісництвах і т.д. Як у попередні роки, широкої практики набуває організація учнівських бригад. У республіці в цей період працює 6576 учнівських бригад, в них нараховується 629 570 учнів. За бригадами закріплено 151 758 тис. га колгоспних земель. Значно ширше, ніж раніше, розгорнуто дослідництво школярів, здійснюється більш тісний зв'язок теоретичних знань з практикою сільськогосподарського та промислового виробництва.

Як бачимо, позашкільні заклади еколого-натуралістичного спрямування мають свої історичні витоки, традиції, досягнення і сьогодні є серед них більше 30 типів таких позашкільних освітніх структур з найбільш багатогранними за актуальністю і значимістю напрямів. 22 червня 2000 року було затверджено Закон України «Про позашкільну освіту», яким передбачено правове врегулювання та збереження позашкільних навчальних закладів, мережа яких останім часом зазнавала руйнації. У зв'язку з особливістю базових структур (наявність земельних ділянок, живих об'єктів тощо), з організацією різних форм навчально-виховного процесу, з специфікою управління еколого-натуралістичними позашкільними закладами, є потреба на підставі прийнятого закону України «Про позашкільну освіту» [4] розробити відповідні нормативно-правові документи, пошуково-розвиваючі проекти, інструктивно-рекомендаційні матеріали, спрямувати колективи позашкільних еколого-натуралістичних закладів щодо їх оптимального функціонування на використання в своїй діяльності діючих нормативно-правових документів, програм і відповідних положень та законів, спрямувавши роботу на збереження, відновлення, забезпечення результативного функціонування еколого-натуралістичних позашкільних закладів; створення і впровадження регіональних програм, їх розвитку на перспективу, забезпечення у системі позашкільних закладів цього типу поглибленого вивчення за інтересами основних галузей біологічної, аграрної наук та ін.

Сьогодні педагогічні колективи позашкільних закладів ведуть пошуки нових концептуальних підходів до розвитку юннатівського руху, вдосконалюють форми і зміст еколого-натуралістичної діяльності. Здійснюють

деякі зміни в структурах позашкільних закладів еколого-натуралістичного спрямування. Відповідно до соціальних умов і запитів коригують профільність і вікову наповнюваність гуртків та інших творчих об'єднань учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Блонский П.П. Избранные педагогические произведения. – М.: АПН РСФСР. – 1961. – 696 с.
2. Вербицкий В.В. Юннатівський рух в Україні. – К.: Деміур. – 2001. – 304 с.
3. Вовк Л.П. Генезис пріорітетних тенденцій освіти дорослих в Україні (друга половина ХІХ – 20-ті роки ХХ ст.): Дис... д-ра пед. наук: 13.00.01. – Укр. держ. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 1995. – 411 с.
4. Закон України «Про позашкільну освіту» із змінами і доповненнями від 7 грудня 2000 року № 2120 – III / Освіта України: нормативно-правові документи. – К.: Міленіум. – 2001. – С. 229-251.
5. Захаренко О.А., Мазурик С.Т. Школа над Россю. – К.: Рад. школа, 1979. – 150 с.
6. Духно П.І. Школа на селі. – К.: Держвидат України, 1926. – 40 с.
7. Культурное строительство в Украинской ССР. Важнейшие решение коммунистической партии и советского правительства: Сб. док. (1917-июнь 1941 гг.). – К.: Госполитиздат УССР, 1959. – Т. 1. – 863 с.
8. Королев Ф.Ф., Корнейчик Т.К., Равкин З.И. Очерки по истории советской школы и педагогики (1921-1931 гг.). – М.: АПН РСФСР, 1961. – 508 с.
9. Материалы архивов Центрального государственного архива Октябрьской революции и социалистического строительства Украины и архива Министерства просвещения УССР. а) ф. 166, оп. 9, ед. сб. 1258, л. 2; б) ф. 166, оп. 9, ед. сб. 1262, л. 93-104; в) ф. 337, оп. 1, ед. сб. 8371, л. 7-9; г) ф. 166, оп. 9, ед. сб. 1255, л. 105-106; д) ф. 166, оп. 11, ед. сб. 114, л. 4-7; е) ф. 166, оп. 6, т. 2, ед. сб. 2478, л. 10-20; к) ф. 166, оп. 6, т. 5, ед. сб. 8040, л. 89-160; м) ф. 166, оп. 9, ед. сб. 125, л. 62-63; о) ф. 1, оп. 1, ед. сб. 1316, л. 61-63.
10. О некоторых частных практических задачах комсомола // КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. XIV съезд ВКП(б) (18-31 декабря 1925 г.). – М.: Политиздат, 1970. – Т. 3. – С. 291-294.
11. О политической пропаганде и культурно-просветительной работе в деревне // КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. VIII съезд ВКП(б) (18-19 марта 1919 г.). – М.: Политиздат, 1970. – Т. 2. – С. 80-83.
12. Основные документы о школе. – К.: Рад. школа. – 1973. – 356 с.
13. Програма з біології для старшого концентра (V, VI, VII, VIII груп) семирічної політехнічної школи. – Харків: Рад. школа, 1932. – 40 с.
14. Програма з хімії для політехнічної школи VI-VIII груп. – Харків: Рад. школа, 1932. – 32 с.
15. Программа средней школы по химии. – К.: Рад. школа, 1933. – 30 с.
16. Программа средней школы. Трудовое политехническое обучение, V-VII год обучения. – Харьков: Рад. школа, 1933. – 32 с.

17. Сергієнко Д.Л. Політехнічна освіта і трудове виховання в сільській школі. – К.: Рад. школа, 1975. – 167 с.
18. Скрипник Н.А. О задачах школ крестьянской молодежи. – Харьков: Рад. освіта, 1927. – № 8-9. – С. 18-19.